

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.82(091):(477)"194/196"

DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.14>

Г. В. Вдовиченко, д-р філос. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-8532-7672

e-mail: georgyvdivyuchenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**КИЇВСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
І ВИТОКИ КРИЗИ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ У ВИШАХ УРСР:
ДОСВІД КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(КІНЕЦЬ 40-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Досліджено процес деструкції марксизму-ленінізму у філософських освіті, науці і культурі УРСР від епохи сталінізму на прикладі філософського факультету Київського державного університету. Це перша із серії публікацій, присвячених оцінюванню місця і ролі Київської філософської школи другої половини ХХ ст. у цьому процесі. Розглянуто два перші з чотирьох основних умовних етапів цього процесу: 1) початковий, чи етап витоків критичного перегляду сталінського варіанта марксизму-ленінізму (кінець 40-х – 50-ті роки ХХ ст.), 2) етап становлення системного критичного перегляду згаданого варіанта у світлі філософії постмодерну (кінець 50-х – середина 60-х років ХХ ст.).

Головним об'єктом вивчення є мемуари творців цієї школи, передусім їх інтерв'ю, отримані в проєктах з усної історії філософії, зокрема бесіда Є. Головаха зі Студентським товариством усної історії філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. На основі інтерв'ювання Т. Чайкою в її проєкті "Усні історії філософів" випускників цього факультету й творців згаданої школи С. Кримського, М. Поповича та В. Горського, як і спогадів їхніх співучнів по КДУ і колег по школі А. Горак, В. Табачковського, В. Лісового та М. Булатова, з'ясовано перебіг та зміст обох цих етапів.

Розкрито ідейно-світоглядне протистояння М. Злотіної та реабілітованого діяча "філософського фронту" УСРР 20-х – 30-х років ХХ ст. М. Юшманова з так званою "старою гвардією" викладачів КДУ, як-от Я. Блудовим, Ф. Єневичем та іншими.

Висвітлено реформаторську роль деканів філософського факультету цього вишу П. Копніна і В. Шинкарука за епохи хрущовської "відлиги". Накреслено внесок двох останніх, уже як директорів Інституту філософії АН УРСР, як і їх попередників на посаді Д. Остриянина та їхніх колег по КДУ та цьому інституту, в розбудову нео- й постмарксистських засад вітчизняних філософських освіти і науки.

Ключові слова: історія філософії України, Київська філософська школа другої половини ХХ ст., Інститут філософії АН УРСР, Київський державний університет, усна історія філософії, Т. Чайка, П. Копнін, В. Шинкарук, Є. Головаха, С. Кримський, М. Попович, В. Горський, А. Горак, В. Лісовий, М. Булатов, В. Табачковський.

Постановка проблеми. Київська філософська школа другої половини ХХ ст. як інноваційний академічний проєкт директорів Інституту філософії АН УРСР П. Копніна і В. Шинкарука була ідейно-організаційним академічно-вишівським центром інституціоналізації вітчизняної філософської традиції як національної у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Один із наукових та громадських суб'єктів українських культуро-, націо- й державотворення від початку "холодної війни" до її закінчення, ця школа сформувалась у контексті активізації у 50-х – 60-х років ХХ ст., зокрема в УРСР та в СРСР загалом, світового антиколоніального і правозахисного руху. Представлена відомими в демократичному світі діячами плеяди філософів-шістдесятників – філософами-дисидентами В. Лісовим і Є. Пронюком та філософами-нонконформістами М. Поповичем і С. Кримським зі згаданого інституту, ця школа, власне, зробила основний внесок до справи критичного перегляду, реформування і деструкції марксизму–ленінізму у філософських освіті, науці та культурі України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Відроджувачі перерваного сталінізмом у 30-х роках минулого століття "радянського" періоду інституціоналізації української національної філософської традиції, вони здійснили вітчизняний філософський ренесанс за епохи хрущовської "відлиги". Чільна роль у ньому, як і в розвитку його здобутків від епохи "застою" до горбачовської "перебудови", належить низці поколінь вихованців філософського факультету Київського державного університету на чолі з його дека-

нами, а також директорами згаданого інституту П. Копніним (1962–1968) та В. Шинкаруком (1968–2001).

Важливу роль у цьому процесі, завершення якого у вигляді остаточної кризи марксистсько-ленінської парадигми у вітчизняній вищій школі припало на перше десятиріччя історії незалежної України, відіграли як співзасновники Київської філософської школи другої половини ХХ ст., а саме С. Кримський, М. Попович, В. Горський, В. Лісовий, М. Булатов та їхня колега А. Горак, так і їхні колеги – наступники і учні, як-от Т. Чайка. Вона здійснила в авторському проєкті "Усні історії філософів" підсумкове інтерв'ювання С. Кримського, М. Поповича та В. Горського, доповнюване книгами спогадів В. Табачковського, А. Горак, В. Лісового і М. Булатова та інтерв'ю Є. Головахи згаданому вище Студентському товариству. У них вони спільно розкрили замовчувані в УРСР академічно-вишівською гуманітаристикою непідцензурні авторські наративи теми деструкції марксизму-ленінізму у вітчизняних філософських освіті, науці та культурі ХХ ст., зокрема частково і підцензурно осмислений за хрущовської "відлиги" початковий етап цього процесу. Водночас вони висвітлили наступні три його етапи, зокрема два заключні: 3) етап публічних критики та початку деструкції марксизму-ленінізму філософами-шістдесятниками (середина 60-х – середина 80-х років ХХ ст.); 4) етап системної деструкції марксизму-ленінізму за горбачовської "перебудови" і в незалежній Україні (кінець 80-х – 90-і рр. ХХ ст.). Їх розгляд вимагає попереднього з'ясування витоків, специфіки перебігу й підсумків двох перших етапів цієї

© Вдовиченко Г. В., 2023

деструкції, які охопили кінець сталінізму та хрущовську "відлигу" і є головним об'єктом дослідження у цій статті.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу джерельної бази статті покладено корпус здобутків згаданих вище вітчизняних проєктів з усної історії філософії, насамперед презентація Т. Чайкою власного проєкту [14] і опубліковані нею інтерв'ю з В. Горським [6] та С. Кримським [10]. Значно осяжнішим є корпус проведених згаданим Студентським товариством у 2017–2023 рр. інтерв'ю, з яких у цій статті досліджено опубліковану в журналі "Sententiae" його бесіду з Є. Головахою [4]. У цих інтерв'ю, проведених уже в незалежній Україні, їхні учасники вдалися до інтерсуб'єктивного реконструювання власних наукових біографій у фаховому діалозі з низкою представників філософської спільноти – вихованкою філософського факультету Київського державного університету Т. Чайкою і її молодшими колегами К. Зборовською, А. Хелуфі та В. Хомою зі згаданого Студентського товариства. До джерельної бази статті ввійшла низка знакових монографій та інших видань з історії Київської філософської школи другої половини ХХ ст. і Київського державного університету, передусім написані науковцями факультету колективні монографії [8; 9] і перші авторські мемуарно-наукові розвідки його випускників В. Табачковського [13] та А. Горак [5]. Дотичними до них є мемуарні видання М. Булатова [2] та В. Лісового [11], у яких історія цих факультету і школи кінця 40-х – середини 60-х років ХХ ст. розглядається на широкому тлі громадських та соціокультурних подій в УРСР і СРСР, Україні й світі минулого і початку цього століття.

У згаданих колективних монографіях, підготованих під орудою декана цього факультету А. Конверського за участі й інших авторитетних фахівців – істориків філософії в Україні, зокрема І. Огородника та знаного представника Київської філософської школи другої половини ХХ ст. І. Бичка, було докладно розкрито ходу розвитку філософських освіти, науки та культури в Київському державному університеті в ХХ ст. Комплексно проаналізована в них еволюція викладання марксистсько-ленінської філософії у цьому виші, як і становлення радянської парадигми вищої філософської освіти кінця 40-х – середини 60-х років ХХ ст., була розглянута в згаданих працях В. Табачковського і А. Горак у контексті їхніх – найперших у філософії України – автобіографічних системних науково-популярних реконструкцій історії вказаних факультету та школи. До джерельної бази цієї статті її автором включено і низку його публікацій 2013–2023 рр. з історії Київської філософської школи другої половини ХХ ст., як-от: розділ [3] з підручника "Культурологія" (2013) за редакцією А. Конверського, статті [16; 17; 18; 19; 20] і низка матеріалів з підготованої до друку монографії з цієї теми. Вони становлять комплекс історико-філософських студій з історії цієї школи, створений автором статті під час опрацювання ним у Науково-дослідному секторі згаданого вище факультету теми 19БФ041-01 "Філософія та соціально-політичні дослідження в Радянській Україні другої половини ХХ століття".

Мета статті полягає в загальній оцінці, на основі аналізу здобутків усної історії філософії в Україні, сукупного внеску плеяди викладачів філософського факультету Київського державного університету кінця 40-х – середини 60-х років ХХ ст., – творців Київської філософської школи другої половини ХХ ст., до початку деструкції сталінської версії марксизму-ленінізму як

у цьому виші, так і у філософських освіті, науці та культурі УРСР.

Виклад основного матеріалу. У центрі уваги є спогади творців вказаної філософської школи, а саме: М. Поповича [1], М. Булатова [2], Є. Головахи [4], Г. Горак [5], В. Горського [6], С. Кримського [10], В. Лісового [11] і очільника цієї школи В. Шинкарука [15]. Деякі з них, передусім праця В. Табачковського [13] як перша історія Київської філософської школи другої половини ХХ ст., та зазначені розвідки Г. Горак і В. Лісового, оформлені як науково-біографічні монографії. Якщо випускник Київського держуніверситету, згодом – професор КДУ та співробітник Інституту філософії АН УРСР, Михайло Булатов написав мемуари як "філософський щоденник", а Володимир Шинкарук оформив їх як статтю, то спогади чотирьох інших учених – це інтерв'ю, проведені Т. Чайкою, М. Бойченком та згаданим Студентським товариством. Євген Головаха – нині директор Інституту соціології НАН України, розпочав своє інтерв'ю в 2017 р. проєкти "Справа філософії в Радянській Україні" і "Філософія в Україні 60–80-х років ХХ століття" цього товариства. Цикли ж інтерв'ю випускників КДУ, багаторічних співробітників Інституту філософії АН УРСР, академіків НАН України Сергія Кримського і Мирослава Поповича, як і їхнього співучня та колеги по інституту Вілена Горського, були основою згаданого проєкту Т. Чайки. Як представники посталих уже після Другої світової війни поколінь української наукової інтелігенції, дитинство та юність яких припали на сталінську епоху, усі вони виявились належними до формації філософів-"шістдесятників" УРСР. Саме вона, за визнанням її молодшого діяча В. Табачковського, розпочала та здійснила в Радянській Україні другий після "Розстріляного Відродження" – "не розстріляний", філософський ренесанс за хрущовської "відлиги".

Показово, що попередньо проведений автором цієї статті аналіз згаданих мемуарів, передусім у статтях [16; 17; 18; 19; 20], засвідчив властиве авторам цих спогадів виразне усвідомлення злочинності сталінського режиму, зокрема внаслідок прямої дії його репресивної системи щодо їхніх рідних і близьких у 30-х – на початку 50-х років ХХ ст. Яскравими прикладами цього є спогади В. Горського та А. Горак про репресування у кожного з них батька, розповідь В. Лісового про "трагічні історії" колективізації і спроба Є. Головахи осмислити ту епоху на прикладі долі двох поколінь його родини – "людей, що пережили найстрашніші часи". Усім їм властиве з юності зацікавлення історією світової як західноєвропейської, так і, передусім у випадку В. Лісового, вітчизняної, зокрема фольклорної, культури. Це були як любов С. Кримського до музики, астрономії, фізики і філософії, його книгоманія, передусім читання творів Г. Гегеля, так і захоплення В. Горського музикою, театром, історією літератури та творчістю В. Шекспіра. Ці обставини зумовлювали окреслення у студентські роки їхніх досить оригінальних наукових обличчя і неконформних громадянських позицій. Рефлексування усіма ними різного ступеня гостроти розбіжностей між сформованим у шкільні роки та в колі родини ідеалізованим уявленням про дійсність і її реальністю за часу сталінізму, знайшло свій доволі показовий вияв у загалом критичному оцінюванні освітнього та виховного процесів у КДУ кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Не раз протиставляючи у спогадах сталіністський досвід адміністрування та викладання на факультеті так званої "старої гвардії" вцілілих діячів "філософського фронту" УСРР, передусім Ф. Єневича, і їхніх опонентів, як-от

М. Злотіної і переважно П. Копніна та В. Шинкарука, автори спогадів провели чітку межу між ученням К. Маркса і Ф. Енгельса як науковою концепцією та марксизмом-ленінізмом сталінського взірця – як тоді "офіційною доктриною" СРСР і "марксистським абсурдом".

У третьому розділі "Філософія у Київському університеті в 1920–1990 рр." написаної ученими філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка монографії [9], його автори А. Конверський, І. Бичко та І. Огородник висвітлили історію цього факультету, зокрема й досвід викладання марксизму-ленінізму від періоду національно-визвольних змагань 10-х років ХХ ст. до здобуття Україною незалежності в 1991 р. У трьох останніх параграфах цього розділу, а саме: "3. Відновлення Київського університету в 1933 р. та відродження філософського факультету (1944 р.)", "4. Філософський факультет у 50–60-х роках ХХ ст. Фундація Київської філософської школи" та "5. Філософські дослідження у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка в 70–80-х роках ХХ ст.", – уперше в незалежній Україні було досліджено важливі аспекти теми цієї статті в контексті першого панорамного висвітлення місця та ролі Київської філософської школи другої половини ХХ ст. у процесі розвитку вищої філософської освіти в УРСР після Другої світової війни. У полі нашої уваги постали матеріали двох перших із них, висновки яких засвідчують вимушену тривалу стагнацію у викладанні марксизму-ленінізму в КДУ – від курсу лекцій "Діалектика природи" з 1926 р. до роботи з 1944 р. на відкритому в тому році філософському факультеті кафедри діалектичного та історичного матеріалізму. Її перший завідувач був випускник Московського педінституту і слухач філософського сектору аспірантури при Ленінградському відділенні Комуністичної академії, випускник філософського відділу Інституту червоної професури у Києві, доктор філософських наук, професор Федір Єневич.

За сприяння деканів цього факультету в 1944–1955 рр. М. Шлепакова, М. Овандера, І. Підгрушного та В. Танчера – від кінця Другої світової війни до смерті Й. Сталіна – на цій та інших кафедрах факультету за вкрай суперечливих і складних умов було розпочато читання лекційних курсів зі сталінської версії марксизму-ленінізму. У контексті офіційної кампанії проти посібника "Історія західноєвропейської філософії" Г. Ф. Александрова, як-от виступу з її осудом секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова в червні 1947 р., який усю післягегелівську філософію визнав за буржуазну – ідеалістичну, викладання у вищих навчальних закладах філософії було визнано за "шкідливе". Сумним підсумком подібної вкрай обскурантської настанови стали визнані авторами згаданої праці виразні стагнація і криза у викладанні філософських дисциплін у вищих УРСР і СРСР тоді: "У перші роки роботи факультету курси діалектичного та історичного матеріалізму, редуковані ще з 1938 р. до натуралістично-схоластичної схеми сталінської статті "Про діалектичний та історичний матеріалізм", не стимулювали творчої думки студентів. Головний інтерес викликали курси історії філософії – єдині, що знайомили з першоджерелами філософської думки. На жаль, історія філософії для студентів-філософів закінчувалась німецькою класичною філософією ... Залишалась лише класична (з німецькою класикою включно) історія філософії і твори Маркса і Енгельса, які інтерпретувалися з позицій ленінсько-сталінського етапу "розвитку марксизму..." [9, с. 217–218]. Водночас автори монографії відзначили поодинокі винятки з цьо-

го сумного правила в ті роки, передусім лекції випускника Інституту червоної професури у Харкові, засновника й першого завідувача кафедри історії філософії КДУ з 1944-го до 1969-го року включно, доктора філософських наук, професора Миколи Шлепакова.

Панорамно оцінюючи в наступному – четвертому – параграфі монографії основні здобутки поживлення роботи філософського факультету КДУ після смерті Й. Сталіна та ХХ з'їзду КПРС (1956 р.), її автори відзначили засадниче для вітчизняних філософських освіти, науки і культури хрущовської "відлиги" їх поступове десталінізування передусім на цьому факультеті. Вони вказали на перші спроби його випускників і zarazом "молодих викладачів" М. Злотіної, Б. Ломовика, А. Петрусенка та В. Босенка "аналітично (і творчо)" знайомити молодь з марксистською філософією, "зводячи до мінімуму абераційний ефект ленінських "окулярів партійності". Автори праці, головню І. Бичко, масштабно розкрили еволюцію цих стійких прогресивних інтенцій до легального прояву у філософських освіті, науці та культурі УРСР середини 50-х – 60-х років ХХ ст. широкого спектра євромарксистських новацій. Перше російськомовне видання в 1956 р. московським "Політвидавком" Паризьких рукописів К. Маркса 1844 р. стало для радянських філософів, за свідченням учасників подій, відкриттям, по суті, так званого "нового Маркса": "Ця публікація стала катализатором у формуванні у свідомості молодого покоління радянських філософів (Москва, Ленінград, Київ, Тбілісі, Алма-Ата та ін.), по суті, неомарксистського світогляду в дусі позицій західноєвропейського неомарксизму 20–50-х років (Д. Лукач, К. Корш, загребська група "Праксіс" – гуманістично-антропологічна версія, А. Шафф, А. Альтюссер, пізніше Ж. Дерріда та інші – структуралістсько-семантична версія)" [9, с. 220]. Важливими елементами цього процесу стали започатковані саме з середини 50-х років ХХ ст. студії викладачів факультету, який з 1955-го до 1965-го року включно був відділенням історичного факультету, і їхніх колег з Інституту філософії АН УРСР з історії філософії, передусім марксистської, в Україні.

Усі ці випускники КДУ – співзасновники Київської філософської школи другої половини ХХ ст., стали не лише свідками, але й учасниками активізації світового повоєнного правозахисного руху в час від ухвалення на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1948 р. "Загальної декларації прав людини" до підписання в 1975 р. Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі чи Хельсінкської декларації. Цей період поступу неонаціоналістичного руху в Азії, Африці й на інших континентах, як і протестних рухів у Західній і Центральній Європі, був яскраво позначений прикладами участі у згаданому русі країн "соціалістичного табору". Угорське повстання 1956 р., а згодом і "Празька весна" 1968 р., як і весь досвід українських збройних національно-визвольних змагань, каталізували активний початок в Україні в 50-х роках ХХ ст. дисидентської індивідуальної й групової громадсько-політичної правозахисної діяльності. Це був рух "шістдесятників" у всіх сферах соціокультурного буття УРСР і передусім саме в колах національно-свідомої творчої та наукової інтелігенції Києва й Львова. Цей широкий неконформний рух, екстремумами визначення якого є рух лояльних радянських громадян і національно-визвольної течії народів СРСР, був представлений в УРСР, за В. Горським, генералією чи, за В. Табачковським, "когортою" філософів-"шістдесятників". Водночас їхній ідейний лідер В. Шинкарук визнав, що весь офіційний ідеологічний

"фасад" вказаної епохи "відлиги" в СРСР прикривав "реакційну утопічну ідеологію" – "бюрократичний технократизм командно-адміністративної системи" [15, с. 7].

Автори спогадів спільно осмислили "відлигу" як нетривалий – менш ніж десятирічний – період між завершенням сталінської диктатури і початком епохи неосталінізму-"застою", період сплеску неоантиколоніальних рухів, зокрема українського правозахисного руху і явища шістдесятництва, як демократизації суспільних відносин. Вони звернули чималу увагу на принципову зміну образу та ідеалу людини й соціуму в тогочасному соціокомунікативному середовищі, насамперед на філософському факультеті Київського держуніверситету. На зміну тоді вже традиційному залишковому принципу у відборі здебільшого профнепридатних вступників для здобуття філософської освіти за важких умов жорсткої адміністрованості їхнього громадського й особистого життя з метою формування знеособлено-уніфікованого речника офіційної доктрини в умовах алкоголізму, нецтства, конформізму, кар'єризму та ксенофобії, приходять тип студента і науковця нового типу. Яскравим прикладом цього є численні згадки авторів цих спогадів про формування першого складу Київської філософської школи другої половини ХХ ст., передусім її очільника В. Шинкарука, саме на філософському факультеті КДУ наприкінці сталінізму, як те – нонконформне – середовище мислителів, які, за В. Табачковським, переросли час і є суголосні новим духовним потребам. Випуски цього факультету 1953–1955 рр., з яких чи не найприметнішими, за спогадами А. Горак, були постаті М. Поповича, С. Кримського, О. Яценка, І. Бичка, В. Іванова, і дали початок утворенню якісно нового – антисталінського, образу філософського факультету КДУ й Інституту філософії АН УРСР під орудою П. Копніна і В. Шинкарука.

Оцінюючи загалом страхотливі перипетії буття вітчизняного суспільства і передусім філософської спільноти УРСР за часу сталінізму, Є. Головаха наголосив, що в СРСР "кожна людина до 53-го року ходила під дамокловим мечем", для виживання "належало бути послідовним марксистом-леніністом", а "до 56-го року – ще й сталіністом". Зауважуючи, що "період обґрунтування незворотності комуністичного розвитку" був "безперечною домінантою" кінця 50-х років ХХ ст. у філософії СРСР, а сама вона "розглядалася як найважливіша складова частина ідеології", бо була "теоретичною базою комуністичної ідеології", він підкреслив, що розвідка "Марксизм і питання мовознавства" (1950) Й. Сталіна – "це взагалі була визначальна праця, з якої мали виходити всі гуманітарії" до 1955 р. Перед тим, у 30-х роках ХХ ст., у всіх вишах СРСР, окрім університетів, припинили викладання діалектичного і історичного матеріалізму, замість яких було запроваджено курс "Основи марксизму-ленінізму", в якому філософію зведено до праці "Про діалектичний та історичний матеріалізм" (1938) Й. Сталіна. За В. Горським, перелік предметів у КДУ та їхній зміст на дев'яносто відсотків визначались ідеологічним статусом філософії, який вона тоді мала, а навчання на філософському факультеті полягало, власне, в тому, що "ми зубрили те, що сказано, по-учнівськи копіювали". Пояснюючи явище політичної зумовленості філософії в УРСР, А. Горак наголосила: "Весь жах полягав у тому, що як служниця влади вона втрачала власну сутність, адже перетворювалась на звичайну апологетику чинного ладу, до того ж у найбільш вульгаризованих, невіглаських, нерідко абсурд-

них писаннях, виконаних у філософській машкарі, які отримували статус духовних декретів" [5, с. 184].

Не раз зупиняючись на поясненні власного бачення явища радянського марксизму чи марксизму-ленінізму в його офіційних та інших тлумаченнях, С. Кримський чітко протиставив "офіційній доктрині", чи "офіційній радянській ідеології" СРСР, "автентичний марксизм", який нею "не тільки не приймався, але й активно відкидався". Він підкреслив, що така ситуація з марксизмом, який було "зведено в державну ідеологію", вела до дискредитування як філософії у СРСР, так і радянських філософів та до трагедій у їхньому житті. Прикладом цього є самогубство марксиста й водночас автора визначної "філософсько-поетичної фантазмагорії" "Космологія духу" (1956) Е. Ільєнкова в 1979 р. Висвітлюючи у критичному ключі постаті колег-апологетів офіційної доктрини, передусім В. Босенка, якого в колі С. Кримського вважали "за страшного догматика", як і О. Яценка, з яким він палко філософські дискусії, він так пояснив цей феномен: "Розумієте, яка ситуація склалась у нас у радянській час: марксизм було оголошено офіційною ідеологією, тобто державною ідеологією. Оскільки ж це була державна ідеологія, марксизм не міг існувати виключно в академічному статусі, його потрібно було пропитувати на всіх рівнях: на виробництві, у навчальних закладах, у засобах масової інформації ... марксизм пропитували відставні полковники, колишні партійні працівники, тобто люди, які не мали жодного стосунку ані до філософії, ані до духовності, ані до марксизму. Звідси виникла така колізія, що в країні марксизму марксизм фактично не зрозуміли" [10, с. 165–166].

У спогадах творців Київської філософської школи другої половини ХХ ст. уперше в історії української філософії розкрито відверте осмислення ними ролі марксистсько-ленінської філософії у розгортанні владі СРСР офіційних масових політичних кампаній за епох сталінізму і хрущовської "відлиги": від антисемітської "боротьби з безрідними космополітами" (1948–1953) включно зі справою "лікарів-шкідників" до антирелігійної кампанії М. Хрущова (1958–1964). А. Горак вдалась до самоаналізу як, за її ж словами, у 50-х роках ХХ ст. "майже стерильного продукту сталінської пропаганди", а С. Кримський та М. Попович окремо зупинились у їхніх спогадах на впливі "антисемітської кампанії боротьби з космополітами в СРСР" на долі викладачів КДУ, як-от особисте життя В. Шинкарука. Окремо спиняючись на такому ж впливі кампанії проти "лікарів-убивць", яка зачепила їхній курс "повною мірою" – до виключення з КДУ, М. Попович відзначив, що ця явна, "космополітична ксенофобія", підігріта антисемітизмом, не мала "суто національного характеру", адже в неї була й "антиінтелектуальна підкладка", або розпалювання ненависті до інтелігентів. Вони протиставили сталінізму – його тоталітаризму, мілітаризму і догматизму, епоху хрущовської "відлиги", означену низкою позитивних характеристик: від "теплі" 60-ті роки ХХ ст. (В. Горський), "початок чогось нового" після 1956 р. (М. Попович) і "спалах українізму" за Шелеста (С. Кримський) до окресленого визначення "суспільно-політичні зміни", розпочаті доповіддю Хрущова на ХХ з'їзді КПРС (В. Лісовий). Мемуаристи визнали за одну з чільних ознак межі цих епох на філософському факультеті КДУ ідейно-світоглядне протистояння між так званою "старою гвардією" та творцями Київської філософської школи другої половини ХХ ст. П. Копніним, В. Шинкаруком, їхніми колегами й учнями.

На межі кінця хрущовської "відлиги" та початку понад двадцятилітньої епохи неосталінського "застою" – у

1966 р. – видавництвом АН УРСР "Наукова думка" накладом чотири з половиною тисячі примірників видано академічний "Нарис історії філософії на Україні". Випущений у світ під маркою Інституту філософії АН УРСР, він був написаний колективом науковців цього інституту під проводом його вже колишнього директора Д. Острянина за активної участі колишніх та майбутнього деканів філософського факультету І. Підгрушного й діяча "філософського фронту" УСРР періоду "Розстріляного Відродження" М. Шлепакова, та П. Дишлевого. Опублікуванню цієї монографії передувало вихід у світ в УРСР з середини 50-х років ХХ ст. у форматі збірників матеріалів низки наукових конференцій та міжвідомчих збірників, як-от "З історії філософської думки на Україні" (1965), найперших студій з наукової спадщини репресованої сталінізмом у 30-х роках ХХ ст. філософської думки УСРР. А в другій половині 60-х років ХХ ст. в УРСР, крім цих видань, вийшли друком і кілька колективних праць Інституту філософії АН УРСР, насамперед "Розвиток філософії в Українській РСР" (1968) та "Торжество ленінських філософських ідей на Україні" (1969). Усі вони разом стали прикметною віхою в підцензурному критичному аналізі сталінського варіанта марксизму-ленінізму, чималою мірою завдяки корпусу публікацій науковця інституту й викладача КДУ, випускника МДУ і Інституту Червоної професури, реабілітованого діяча зазначеного "фронту", професора Миколи Юшманова. Такі його публікації, як вміщений у першій зі згаданих монографій її розділ "Історія філософських установ на Україні в період 1920–1966 рр." (1968), заклали підвалини повернення фаховій спільноті імен та ідей репресованих сталінізмом його колег, як-от С. Семковського і В. Юринця.

Проте саме "Нарис історії філософії на Україні" й став тим академічним українськомовним проектом, який до кінця горбачовської "перебудови" і, власне, аж до виходу в світ підготованого цими інститутом та факультетом підручника "Історія філософії України" (1994), залишався основним джерелом знань для студентів КДУ й інших вишів УРСР з історії вітчизняної філософії і переважно філософії марксизму в Україні. Присвячуючи майже половину видання, а саме три заключні з сімох його розділів, огляду історії марксизму-ленінізму в УРСР, Д. Острянин та його колеги сполучили стриману критику сталінського етапу розвитку філософської думки СРСР з частковим аналізом внеску діячів "філософського фронту" УСРР 20-х – 30-х роках ХХ ст. Системне ж висвітлення вітчизняної "ідеалістичної філософії" врівноважувалось ними зосередженням уваги в розгляді вітчизняної філософії кінця ХІХ–ХХ ст. саме на поширенні й розроблянні в Україні вчення К. Маркса й Ф. Енгельса. Розгляд нами всіх цих розділів засвідчує відчутну плюралізацію в оцінюванні авторами видання – як філософами-нонконформістами С. Кримським та М. Поповичем, так і їхніми старшими колегами – вихованцями філософського факультету КДУ кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. В. Євдокименком та В. Нічик, замовчуваної до того майже три десятиліття об'єктивної історії філософської думки в Україні. Цей науковий досвід став невід'ємним елементом усвідомлення себе ними і їхніми колегами та учнями по інституту й факультету як представників повноцінної – саме української, а не російської, національної філософської традиції.

Загалом позитивно згадуючи у спогадах перших деканів та завідувачів кафедр свого факультету – В. Танчера (В. Лісовий, А. Горак), М. Шлепакова та М. Овандера (А. Горак), мемуаристи водночас наводили й критичні оцінки викладання двома останніми їхніх

філософських курсів. Автори спогадів, як-от В. Горський та В. Лісовий, доволі відмінно оцінили і досвід викладання історії вітчизняної філософії у КДУ. Якщо перший з них лаконічно зазначив, що "вся українська філософія входила до історії філософії СРСР" і вивчалась "на рівні, скажімо, азійської філософії", то В. Лісовий відзначив роль двох викладачів – А. Пашкової та В. Дмитриченка, спецкурсу "Історія філософії народів СРСР", як-от їх "дуже дружні взаємини і вільне спілкування" зі студентами. Однією із показових прикмет цього оцінювання є, по суті, протиставлення мемуаристами новій – повоєнній, генерації філософів УРСР, передусім В. Шинкаруку, та його дещо старшим колегам-викладачам, як-от М. Злотіній і П. Копніну, покоління їхніх учителів, насамперед постатей Ф. Єневича та – меншою мірою – того ж М. Овандера та М. Москаленка. С. Кримський, В. Лісовий і А. Горак змалювали у своїх спогадах відмінний за гостротою оцінок, але спільний за його критичним характером портрет цієї так званої "старої гвардії" філософського факультету КДУ, в його протиставленні образам М. Злотіній, П. Копніна, В. Шинкарука й низки їхніх колег. У центрі їхньої різнокритичної уваги постав неоднозначний образ Ф. Єневича – від автора "говорильні на теми відповідного розділу "Короткого курсу історії ВКП(б), що "не справляв враження агресивного ортодокса" (В. Лісовий), аж до "страшної людини", яка "читала нам сталінізм" і проти якої "постала" М. Злотіна (С. Кримський).

Наближаючі образи Ф. Єневича та викладача істмату, професора Євгена Федоренка як, за А. Горак, "охоронця норівів та ідеологічної чистоти", а за С. Кримським, "цілком жажливого" викладача, мемуаристи вказали і на від'ємні риси їхніх колег М. Шлепакова, Ф. Москаленка й навіть М. Юшманова. Та ж А. Горак, визнаючи М. Шлепакова та М. Овандера "аристократами" згаданого факультету із властивими їм "вільним поводженням з класичною літературою" і "безсумнівним педагогічним талантом", оцінила М. Юшманова як "досвідченого фахівця", але "дивакуватого такого, не від світу цього і все не до ладу". На відміну від неї, Є. Головаха та В. Горський високо оцінили його внесок, як-от розповіді про "філософський фронт" УСРР 20-х роках ХХ ст. ученим Інституту філософії АН УРСР і його участь як співробітника цього інституту в процесі наукової реабілітації і вивчення спадщини творців цього "фронту". Описуючи ситуацію на факультеті в 1956–1962 рр., тобто вже за "відлиги", В. Лісовий так пояснив прикру повільність змін у навчальному процесі: "Незважаючи на "відлигу", критику "сталінізму" та орієнтацію на поновлення "справжньої", "гуманістичної" суті марксизму-ленінізму, більшість викладачів боялася розвивати критичне мислення у студентів. Ідеться не про ідеологічно зазомбованих ортодоксів, а про тих, які до певної міри здатні були це робити. Вони боялися, що своїми натяками та прихованими підтекстами підштовхнуть студентів до виходу поза межі, у які партійна номенклатура намагалася втиснути процес "десталінізації" [11, с. 125–126]. Водночас автори спогадів визначили, по суті, спектр викладачів-нонконформістів цього факультету того часу: від, за В. Лісовим, відомого "націонал-ухильника", викладача істмату К. Ткаченка до проєвромарксистськи зорієнтованих М. Злотіній і П. Копніна.

Між першим, який "смів" постійно ходити у вишиванці та розмовляти і викладати українською мовою", мав власні погляди "не лише в національному питанні", та двома останніми – однокурсниками-випускниками Московського держуніверситету і глибокими знавцями світової філософії, умістилась палітра різних відтінків нон-

конформної ідейно-світоглядної позиції викладачів КДУ – від А. Пашкової й В. Дмитриченка до А. Аветисяна та В. Танчера. Маркерами екстремумів цього спектра є, з одного боку, зрідка згадуваний К. Ткаченко як, за А. Горак, "незвично як на той час" виключно українськомовний викладач, що "явно симпатизував націоналістичним ідеям", а з іншого – уродженці РСФРР початку 20-х років ХХ ст.: значно частіше згадувана мемуаристами М. Злотіна та безумовний лідер їхніх спогадів П. Копнін. Показово, що другий за кількістю їхніх згадок, колега М. Злотіної й П. Копніна, В. Шинкарук, сполучав у освітньо-науковій і громадсько-політичній діяльності позитивні аспекти обох маркерів, передусім стимулювання українськомовного поступу українських академічного і вишівського життя інноваційною науковою роботою у царині вивчення історії вітчизняної та закордонної філософії. Класифікуючи три умовні етапи розвитку філософії в УРСР другої половини 40-х – 60-х років ХХ ст.: 1) етап "повоєнний" – "переважно філософська персоналогія", 2) "з середини 50-х до середини 60-х" – етап уже "якихось узагальнювальних праць з історичного й діалектичного матеріалізму", 3) "вихід на сучасну філософську тематику", "який починається з Копніна", – Є. Головаха накреслив внесок своїх батьків до них.

Іван Головаха як попередник Д. Острянина в 1953–1954 рр. на посаді заввідділу історії філософської та суспільно-політичної думки в Україні, яку той обіймав у 1954–1962 рр., ініціював, спільно з останнім, "персоналогічні" студії філософських і суспільних поглядів Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка і їх популяризацію у вишах УРСР. Водночас його дружина М. Злотіна активно розпочинала тоді ж розвиток "критичної діалектики" у КДУ в межах розробки, на думку її колеги М. Булатова, філософської "системи Злотіної" [2, с. 176–180]. Слухач її лекційного курсу з теорії пізнання в 1957 р., він зазначив, що в цій системі "відбилися три витoki її поглядів" – "філософія Гегеля", "філософія Маркса" і "духовний настрій, породжений хрущовською відлигою". Указуючи на три її "шари", а саме сполучення "скороченої і спрощеної системи Гегеля" з "марксистською діалектикою як теорією розвитку", "джерелом якої" є закон суперечності, М. Булатов оцінив "систему Злотіної" як "деякий новий варіант діалектичного методу" епохи хрущовської "відлиги" в шерезі споріднених із ним візій В. Босенка, А. Канарського і самого В. Шинкарука. Пригадуючи, що до батьків, у яких в "однокашниках" була "ледь не вся філософська радянська еліта", часто приходила в гості "дивна людина" М. Юшманов з розповідями з історії "філософського фронту" УСРР, Є. Головаха висвітлив становлення в постаті його матері – "класичної гегельянки", яка "могла 24 години на добу розмовляти про діалектику" – "від гегелівської до марксистської", публічного ідейного опонента апологетів сталінізму, які представляли цей "фронт" у КДУ. Її протистояння на боці студентів із Ф. Єневичем, описане з різних ракурсів: як свідком (С. Кримський), так і учасником подій (В. Лісовий), було лише однією з форм боротьби студентів і викладачів вишів УРСР із, за Є. Головахою, "ще тими інквізиторами", або ж, за М. Поповичем, "найчорнішими реакціонерами" постсталінського часу в університеті.

Розмай цих форм сягнув від індивідуального спротиву С. Кримського та його співучнів І. Бичка і М. Поповича, у вигляді "особливої субкультури" як їх "форми захисту", до офіційно та негласно підтриманих ЦК КПУ виступів М. Злотіної проти "догматизму у викладанні" курсу діалектичного матеріалізму Ф. Єневичем та ініційованого П. Копніним показового

захисту С. Кримським кандидатської дисертації у 1962 р. Цим засвідчено початок наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. у філософських освіті, науці та культурі УРСР процесу системної кризи сталінського варіанту марксизму-ленінізму. Юнацький досвід "еквілібристики марксистськими цитатами" з метою уникнути уваги "пильних цензорів" С. Кримського і його друзів трансформувалася на рівні М. Злотіної та переважно П. Копніна й В. Шинкарука в практику принципового – передусім публічного, світоглядного протистояння догматиці сталіністів. У спогадах мемуаристів, переважно С. Кримського, А. Горак, В. Горського, витoki цієї кризи прямо пов'язані, зокрема, з частково висвітленою ними викладацькою роботою П. Копніна у вишах Києва, передусім саме в Київському держуніверситеті. Найдокладніше за колег змальовуючи перипетії його долі в РРФСР з середини 40-х років ХХ ст. і її "київський період" у 1958–1968 рр., С. Кримський розкрив у інтерв'ю Т. Чайці протистояння П. Копніна апологетам сталінізму в КДУ. Оповідаючи їй про кар'єрний рух П. Копніна "по колу" – з Інституту філософії АН УРСР у Москві до нього ж, В. Горський згадав про його діяльність на посадах як завкафедри філософії Київського політехнічного інституту, так і, в 1958–1962 рр., декана філософського факультету КДУ.

Спільно з Т. Чайкою відзначаючи визначальну роль П. Копніна, який, за його словами, завжди був обернутий у бік університетської молоді, у "вельми міцному і природному" зв'язку між цим факультетом та Інститутом філософії АН УРСР, В. Горський, як і С. Кримський, докладно спинився у спогадах на вкрай яскравій реформаторській ролі П. Копніна у філософських освіті, науці й культурі УРСР кінця 50-х – 60-х років ХХ ст. Показово, що мемуаристи нарізно оцінили науковий внесок П. Копніна, зокрема В. Лісовий, який прослухав уже після закінчення КДУ кілька його лекцій на Курсах підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук у Києві в 1965 р., зазначив: "Копнін належав до тих, яких краще слухати, ніж читати: його спробу в своїх публікаціях перетворити діалектику на логіку наукового пізнання навряд чи можна вважати чимось оригінальним чи перспективним" [11, с. 130–131]. С. Кримський ще критичніше визначив кредо П. Копніна-вченого: "Ви розумієте, адже він за своєю суттю був ортодоксальний марксист, за всіма позиціями. Але він все це іншою мовою викладав: мовою Рассела, мовою логіки, хоча логіка жодного стосунку до його марксизму не мала. Тобто, як йому здавалось, викладав старий марксизм новим західним жаргоном" [10, с. 126]. Проте слухачі лекцій П. Копніна в КДУ А. Горак та В. Табачковський накреслили портрет П. Копніна як викладача-новатора на основі досвідів слухання його курсів лекцій та його інтерв'ювання в ті роки. Визнаючи за "осердя всіх змін" на факультеті П. Копніна, лекції якого "більш ніж вражали", А. Горак підкреслила, що "новий спосіб мислення, щеплений Копніним, налаштував на новий лад і його сприйняття" [5, с. 25].

У свою чергу, в далеких 60-х роках ХХ ст. заступник редактора стіннівки "Світогляд" філософського факультету КДУ – слухач спецкурсу П. Копніна та його інтерв'юер В. Табачковський описав "надзвичайно артистичну" натуру цього "любомудра", "оригінальність світобачення" та "розкотистий баритон" якого "зачаровували". Системно висвітлюючи у своїй розвідці провідну роль П. Копніна в успішних ініційованих та здійсненні у філософській думці УРСР хрущовської "відлиги" переходу від сталінської доктрини до "марксистської філософії як "відкритої теоретичної системи", В. Табачковський від-

віді "Про культ особи і його наслідки" (1956) М. Хрущова, зумовили позитивні зміни в гуманітаристиці УРСР. Реабілітування репресованих творців "філософського фронту" УСРР періоду "Розстріляного Відродження" і наукова праця кількох із них, як-от Я. Блудова, М. Логвина і особливо вже згаданих М. Юшманова й другого директора Інституту філософії АН УРСР Д. Острянина (1952–1962), з 1962 р. – завідувача кафедри діалектичного та історичного матеріалізму КДУ, відчутно посприяли поступу вітчизняних філософських студій. Відзначений В. Горським суттєвий внесок трьох перших із них у дослідження історії згаданого "фронту" як, за В. Табачковським, першого – "розстріляного", філософського відродження в УРСР у ХХ ст., доповнили плідні підсумки студій очолюваного Д. Острянином у 1954–1962 рр. після І. Головахи відділу історії філософської та суспільно-політичної думки в Україні згаданого інституту. Відтворення у виданому його творцями першого в УРСР нарису вітчизняної філософії [12] у контексті поступу європейської філософії сприяло тенденції "європеїзування" філософії в УРСР. Цьому ж сприяли здійснювані ще з кінця 40-х років першим директором інституту М. Омеляновським і його колегами з цього інституту і філософського факультету КДУ студії з філософії наукового світобачення, як-от критичне переосмислення копенгагенської інтерпретації квантової фізики.

Майже чвертьстолітній період непростой історії відновлених у 40-х роках ХХ ст. – наприкінці епохи сталінізму, філософських інституцій УРСР, а саме філософського факультету Київського держуніверситету й Інституту філософії АН УРСР, засвідчив стримуване, але невпинне відродження у них перерваної репресіями інституціалізації української національної модерної філософської традиції. Наріжним каменем цього підцензурного, але незворотного процесу було формування у другій половині 50-х – у 60-х роках ХХ ст. – уже за хрущовської "відлиги", у цих інституціях Київської філософської школи другої половини ХХ ст. під орудою деканів згаданого факультету та директорів цього інституту П. Копніна і В. Шинкарука. Світоглядним осердям заєвдчаного їхніми учнями і колегами – творцями цієї школи, зокрема С. Кримським, М. Поповичем та В. Горським, реформування обома ними філософських освіти, науки та культури УРСР перших повоєнних десятиліть став критичний перегляд з їхньої ініціативи та за їхньої активної участі сталінського варіанта марксизму-ленінізму. На противагу його догматичній доктрині, розробленій М. Мітіним, П. Юдіним і їхніми колегами на основі праць Й. Сталіна в 30-х роках ХХ ст. і пропагованій у вишах СРСР і після його смерті в 1953 р., зокрема Ф. Єневичем на філософському факультеті КДУ, його прогресивні викладачі М. Злотіна, П. Копнін, В. Шинкарук та інші вдалися до її перегляду і, власне, деструкції. Виходячи в них із широкого палітри ідей євромарксизму, вони запропонували спектр варіантів критики цієї доктрини на підставі звернення як до гегелівської діалектики і "автентичного" марксизму, так і до версій їх переосмислення в альтернативній радянській та європейській філософії постмодерну.

Список використаних джерел

1. Бойченко М. "Київська філософська школа" як предмет дискусії. Інтерв'ю Мирослава Поповича. *Філософська думка*. 2015. № 3. С. 6–9.
2. Булатов М. Філософський щоденник. Київ, 2018.
3. Вдовиченко Г. Сучасні культурологічні студії перед викликом глобальних проблем. *Культурологія: підручник для студентів вищих навч. закладів* / за ред. А. Конверського. Харків, 2013. С. 777–863.

4. Головаха Є. Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою). *Sententiae*. 2017. №1 (XXXVI). С. 173–214.
5. Горак А. Сорок сороков. Київ, 2009.
6. Горський В., Чайка Т. Я прожив щасливу життя (Цикл інтерв'ю Т. А. Чайки). Київ, 2014.
7. Горський В. Дещо про історію з історією філософії (суб'єктивні міркування з приводу ювілею). *Філософська думка*. 1998. № 4–6. С. 23–41.
8. Губерський, Л. В., Конверський, А. Є., Бичко, І. В., Огородник І. В., Лубський В. І. Генеза філософських студій у Київському університеті: монографія. 2-ге вид. Київ, 2010.
9. Конверський А., Бичко І., Огородник В. Філософська думка у Київському університеті. Київ, 2005.
10. Кримський С. Б., Чайка Т. А. Сергей Крымский: Наш разговор длиной в жизнь (Цикл інтерв'ю Т. А. Чайки). Київ, 2012.
11. Лісовий В. Спогади. Поезії / Упоряд. Н. Вельбоветц, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. Київ, 2014.
12. Нарис історії філософії на Україні / ред. кол.: Д. Х. Острянин (голова), В. Ю. Євдокименко (заст. голови), М. В. Гончаренко та ін. Київ, 1966.
13. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників). Київ, 2002.
14. Чайка Т. Доток. Презентація проекту "Усні історії філософів". *Філософська думка*. 2009. № 3. С. 140–145.
15. Шинкарук В. "Хрущовська відлига" і нові тенденції в дослідженнях Інституту філософії АН України в 1960-х роках. *Філософська думка*. 1998. № 4–6. С. 5–22.
16. Vdovychenko H. Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction. *Ukrainian Policymaker*. 2021. Vol. 8. P. 127–143. <https://doi.org/10.29202/up/8/14>
17. Vdovychenko H. Kyiv Philosophical School and Spiritual Self-Determination of Its Founders: at the Worldview Intersection of Atheism and Faith. *Софія*. 2021. № 2(18). P. 46–52.
18. Vdovychenko H. Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation. *Future Human Image*. 2021. Vol. 15. P. 122–135. <https://doi.org/10.29202/fhi/15/11>
19. Vdovychenko H. Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory. *Future Human Image*. 2020. Vol. 14. P. 90–101. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>
20. Vdovychenko H. Socio-Political Image of the Kyiv Philosophical School: from Internal Resistance to Open Attitude. *Ukrainian Policymaker*. 2020. Vol. 7. P. 83–96. <https://doi.org/10.29202/up/7/10>

References

1. Boichenko, M. (2015). "Kyiv Philosophical School" as a Subject of Discussion. Interview with Myroslav Popovych. *Philosophical Thought*, 3, 6–9 [in Ukrainian].
2. Bulatov, M. (2018). *Philosophical Diary*. Stylos [in Ukrainian].
3. Chayka, T. (2009). Touch. Presentation of the Project "Oral Histories of Philosophy". *Philosophical Thought*, 3, 140–145 [in Ukrainian].
4. Golovakha, Y. (2017). Subjective View of Ukrainian Philosophy (Conversation with Xenija Zborovska, Amina Khelufi and Vsevolod Khoma). *Sententiae*, 1(XXXVI), 173–214 [in Ukrainian].
5. Horak, H. (2009). *Forty forties*. Stylos [in Ukrainian].
6. Horskyi, V. (1998). Something about History with the History of Philosophy (Subjective Reasoning About the Anniversary). *Philosophical Thought*, 4–6, 23–41 [in Ukrainian].
7. Horskyi, V. (2014). *I lived a happy life (T. A. Chayka Interview Cycle)*. Publishing House of D. Byrago [in Ukrainian].
8. Huberskyi, L. V., Konverskyi, A. E., Bychko, I. V., Ogorodnyk I. V., & Lubskeyi, V. I. (2010). *The Genesis of Philosophical Studies at Kyiv Universities*. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
9. Konverskyi, A., Bychko, I., & Ogorodnyk, I. (2005). *Philosophical Thought at Kiev University: History and Modernity*. Center for educational literature [in Ukrainian].
10. Krymskyi, S. (2012). *Serhey Krymskyi: Our conversation as long as life itself (T. A. Chayka Interview Cycle)*. Publishing House of D. Byrago [in Ukrainian].
11. Lisoviy, V. (2014). *Memories. Poems* (N. Velbovets, V. Lisova, L. Turovets-Lisova. Arr.). Smolokyp [in Ukrainian].
12. Ostryanyn, D., Evdokimenko, V. Yu., & Goncharenko, M. V. (Eds.). (1966). *Essay on the History of Philosophy in Ukraine*. Naukova Dymka [in Ukrainian].
13. Shynkaruk, V. (1998). "Khrushchev Thaw" and New Trends in Research of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine in the 1960s. *Philosophical Thought*, 4–6, 5–22 [in Ukrainian].
14. Tabachkovskiy, V. (2002). *In Search of Non-Wasted Time. Essays on the Creative Heritage of the Ukrainian Philosophers of the Sixties*. Parapan [in Ukrainian].
15. Vdovychenko, H. (2013). Modern Cultural Studies before the Challenge of Global Problems. *Cultural Studies: A Textbook for Students of Higher Educational Institutions* (A. Konverskyi, Ed.; pp. 777–863). Folio [in Ukrainian].

16. Vdovychenko, H. (2020). Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory. *Future Human Image*, 14, 90–101. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>

17. Vdovychenko, H. (2020). Socio-Political Image of the Kyiv Philosophical School: from Internal Resistance to Open Attitude. *Ukrainian Policymaker*, 7, 83–96. <https://doi.org/10.29202/up/7/10>

18. Vdovychenko, H. (2021). Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction. *Ukrainian Policymaker*, Vol. 8, 127–143. <https://doi.org/10.29202/up/8/14>

19. Vdovychenko, H. (2021). Kyiv Philosophical School and Spiritual Self-Determination of Its Founders: at the Worldview Intersection of Atheism and Faith. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 18(2), 46–52.

20. Vdovychenko, H. (2021). Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation. *Future Human Image*, 15, 122–135. <https://doi.org/10.29202/fhi/15/11>

Надійшла до редколегії 01.07.23

Georgiy Vdovychenko, DSc (Philos.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-8532-7672

e-mail: georgiyvdovychenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

KYIV PHILOSOPHICAL SCHOOL AND THE ORIGINS OF THE CRISIS OF MARXISM-LENINISM IN HIGHER EDUCATION OF THE UKRAINIAN SSR: THE EXPERIENCE OF KYIV STATE UNIVERSITY (LATE 1940S – MID 1960S)

This article is the first of a series of publications about the place and role of the Kyiv Philosophical School of the second half of the 20th century in the process of the destruction of Marxism-Leninism in the philosophical education, science and culture of the Ukrainian SSR. This process, which began at the end of Stalin era, is explored in the illustrative example of the Faculty of Philosophy of Kyiv State University. The author has classified four main stages of this process, of which he studies the first and the second ones: 1. the initial one or the stage of the beginning of the critical revision of the Stalinist version of Marxism-Leninism (late 1940s – 1950s); 2. the stage of the beginning of a systematic critical revision of this version in the context of postmodern philosophy (late 1950s – mid 1960s). The main object of study is the memoirs of the creators of this school, primarily their interviews conducted as part of projects on the Oral history of philosophy. Their example is the conversation of Y. Golovakha with the Student Society for the Oral History of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv. The development and content of these two stages are studied on the basis of an analysis of a series of interviews by T. Chayka with graduates of this faculty and the creators of this school S. Krymskyi, M. Popovych, V. Horskyi in her author's project "Oral Histories of Philosophers". We also studied the memoirs of their university mates, colleagues at the school, such as A. Horak, V. Tabachkovskiy, V. Lisovyi and M. Bulatov. The ideological opposition of M. Zlotina together with the rehabilitated figure of the "philosophical front" of Ukraine in the 1920s – 1930s M. Yushmanov to the so-called "old guard" professors of philosophy at the Kyiv State University like Y. Bludov, F. Yenevich and etc. is considered. The significant reformatory contribution of the deans of this faculty P. Kopnin and V. Shynkaruk to its progress during the Khrushchev's thaw is outlined. The contribution of these two scholars, already as directors of the said institute, and their predecessor in this position D. Ostryanin and their colleagues at that university and institute, to the progress of neo-Marxist and post-Marxist foundations of Ukrainian philosophical education, science and culture is also highlighted.

Keywords: the history of philosophy of Ukraine, Kyiv philosophical school of the second half of the 20th century, Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv State University, Oral History of Philosophy, T. Chayka, P. Kopnin, V. Shynkaruk, Y. Golovakha, S. Krymskyi, M. Popovych, V. Horskyi, A. Horak, V. Lisovyi, M. Bulatov, V. Tabachkovskiy.